

KELÂMCILAR NAZARINDA TASAVVUF

Yrd. Doç. Dr. Arif YILDIRIM (*)

Şu sınırlı etüdümüz, genel olarak, İslâm kelâmcılarının sufi ve tasavvufçulara ait temel meselelerle ilgili kanaatler hakkındaki görüşünü (tasavvufçuların kanaatlerine nasıl baktıklarını) kapsamaktadır. Bu geniş kapsamlı gibi görünen başlığı koymakta sakınca görmedik. Çünkü, tasavvufçuları, ana hatları ile, üç kısım olarak tasarladık. Bunlar, Ehl-i Sünnet'le birleşen tasavvufçular, Mütezile ile birleşen tasavvufçular ve her ikisi dışında kalan tasavvufçulardır. Elimizdeki kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla Mütezile ile birleşen tasavvufçular çok azdır. O sebeple, geride Ehl-i Sünnet ile birleşen ve hem Ehl-i Sünnet, hem de Mütezile dışındaki tasavvufçular kalıyor. Açıklamalarımızı, oldukça kabank bir yekün oluşturan bu iki gurup üzerinde yoğunlaştıracacağız. Bu iki gurubun, Ehl-i Sünnet ve Mütezile dışında kalan İslam kisveli mezheplerle, İslâm dışı dinlerden biriyle veya felsefî bir doktrinle birleşmiş olmaları mümkündür. Kelâm nazarında hem Ehl-i Sünnet, hem de mütezile dışında kabul edilen bu tasavvufçu guruplarının, Mütezile'nin paralelinde olanlardan çok daha tehlikeli kabul edildikleri şüphesizdir.

Konumuzun boyutlarını bir kaç başlık altında ele alacağız.

Sufi ve Tasavvufçuların Sınıflandırılması

Ehl-i Sünnet Kelâmcıları nazarında sûfî ve tasavvufçuları çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Bizim tesbit edebildiğimiz başlıca sınıflandırma çeşitleri şunlardır:

- İmam Eş'arî (260-324/874-936) nin Ehl-i Sünnet ve Mütezile dışında kalan sûfî ve tasavvufçuları sınıflandırması.
- Abdül-Kahir el-Bağdadî (ö. 429/1038) nin sûfî ve tasavvufçuları Ehl-i Sünnet'ten olanlar ve olmayanlar diye sınıflandırması.
- Pezdevi (421-493/1031-1098) nin genel sınıflandırılması.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

İmam Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet ve Mûtezile Dışında Kalan Sufî ve Tasavvufçuları Sınıflandırması

Eş'arî'ye göre İslâm'a mensup olduklarını iddia eden sûfî ve tasavvufçular, O'na (İslâm'a) uymayan beyanları bakımından 8'e ayrılırlar.

1. Allah'ın cisimlere (insan veya yırtıcı hayvan gibi belli varlıklara) hulûl edebileceğini iddia edenler ki bunlar, kendilerince güzel bir şeyi gördükleri zaman; "Bilmeyiz, belki de bu, Rabbimizdir!" derler ve Allah'a vasil olmaları durumunda ibadetlere ve diğer dinî hükümlere gerek kalmayacağını söylerler.

2. Allah'ın, yapılan işler oranında dünyada görüleceğini, dolayısıyla, iş ve davranışları en güzel olanların O'nu en güzel şekilde göreceklarını iddia edenler.

3. Allah ile oturup kalkmak, O'na dokunmak, karşılıklı olarak dokuşmak ve O'nunla kucaklaşmak gibi durumların mümkün olduğunu iddia edenler.

4. Allah'ın insan suretinde ve insan organlarına sahip olduğunu iddia edenler.

5. Sûfiyye'den Ebû-Şuayb (?) künyesiyle tanınan kişi ve tâbileri, Allah'ın, iyi kullarının ibadetleri sebebiyle sevindiğini, kötü kullarının O'na isyan etmeleri dolayısıyla da üzüldüğünü iddia etmişlerdir.

6. İbâdetin kendilerini; her türlü vazifeden muaf ve yasakları işlemekte serbest olacakları bir seviyeye ulaştıracağını söyleyenler.

7. İbâdetin, kendilerini dünyada Allah'ı görecek, Cennet meyvelerinden yiyecek, hürîlerle kucaklaşıp, şeytanlarla muharebe edecek seviyeye ulaştıracağını söyleyenler.

8. İbâdetin, kendilerini peygamberler ve Allah'a yakınlaştırılmış meleklerden daha üstün bir duruma ulaştıracağını söyleyenler¹.

Bağdadî'nin Sûfî ve Tasavvufçuları Ehl-i Sünnet'ten Olan ve Olmayanlar Diye İkiye Ayırması

Meşhur kelâmcı Abdu'l-Kahir el-Bağdadî, konu ile ilgili olarak şu önemli bilgileri vermektedir: "Sûfîlerin, üzerinde ittifak ettikleri akîde, başından sonuna kadar Ehl-i Sünnet şeyhi Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin ve O'nun tâbilerinin akîdesidir. Ebû-Ab-

1) El-Eş'arî, *Makalâtü'l-İslâmiyyin* (H.Ritter nşr.)Weisbaden, 1400/1980, s. 13-14, 288-89. *Mevakıf* ve Şerhinde şu açıklamalar geçmektedir: "Ne söylediklerinin farkında olmayan bazı tasavvufçuların sözü hulûl ve ittihad arası bir görüştür. Sufiyye-i Vücûdiyye'den bir bölük kimse bu görüşü inkâr eder ve sebebini şöyle açıklarlar; Hulûl ve ittihad yoktur. Çünkü bu iki kelime de Allah ile mahlukâtın başkalığını iş'ar ederler. Biz ise başkalığın olduğunu söylemiyor, aksine vücut evinde bu evin sahibinden başkası yoktur diyoruz. Fakat Sufiyye-i Vücûdiyye'nin bu görüşü birincisinden daha çirkin ve daha bâuldir. Çünkü bu takdirde hiç bir akıl sahibinin söylemeye cür'et edemeyeceği "Allah'ın bütün kâinat ile karışık halde bulunması" hükmü lâzım gelir. "Bkz. El-İcî, *el-Mevakıf*, el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakıf*, III. s.25; krş. et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, İst. 1277, II. s.53.

dirrahman es-Sülemî (ö.412/1022) nin sûfiler tarihi ile ilgili 'Tabakatü's-Süfiyye' isimli eseri 1000 civarında sûfinin hayat ve vecizelerini ihtiva etmektedir ki, onların içinde, üçü müstesna olmak üzere, Ehl-i Sünnet'ten olmayan yoktur. Bu üç kişiden birisi sûfilik kisvesine bürünmüş bir hulûlcü olan Ebû-Hülman Ed-Dımaşkı (?) dir. ikincisi Mansur el-Hallac (ö.309/920)'dir. O'nun kimliği hakkında farklı görüşler vardır, kimisi O'nu tekfir, kimisi tezkiye ederken, kimisi de O'nun hakkında çekimser kalmaktadır. Şüpheli karşılanan sûfi-meşrep kişilerden üçüncüsü el-Kannad (?) diye tanınan ve sûfilerce Mûtezile'den olmakla itham olunarak kovulan kimse-dir². Yine Bağdadî'nin anlattığına göre, sûfiyyenin şeyhi ve imamı Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/910) Ehl-i Sünnet kelâmçılardan Abdullah b. Saîd (?)'in talebelerinden olup, kelâmçıların şartlarına ve sûfiler'in ifade üslubuna uygun tarzda yazdığı "Tevhid"e dair bir risalesi vardır³. Bağdadî ayrıca, Ehl-i Sünnet kelâmçıları ve fıkıhçıları gibi, Ehl-i Sünnet sûfilerinin de Hâris b. Esed el-Muhasibî (ö. 243/858) nin kelâm, fıkıh ve hadis dallarında yazdığı kitaplara güvendiklerini ilâve ediyor⁴.

Ebu'l-Yüsr El-Pezdevî'ye Göre Tasavvufçuların Sınıfları

Pezdevî'ye göre sûfiler vaktiyle şu ümmetin hayırlı insanlarındandı. Ancak daha sonra onlara cehalet ağır bastığı için, kendilerinden birçok bid'atlar meydana gelmiş, nihayet kelâmçılar gibi, onlar da bölünerek on fırkaya ayrılmıştır ki bunların yalnız bir tanesi hak yolda olup, diğer dokuzu bid'atlara sapmışlardır. Sapık olan dokuz tasavvuf mezhebinin adları Huubbiyye, Evliyâiyye, İbâhiyye, Hulûliyye, Vâkıfıyye, Hûriyye, Mütעהahile, Mütেকâsile, Nûriyye-i İlhamiyyedir. Onuncu fırka ise Ehl-i Sünnet'ten olanlardır. Bunların görüşleri ise aşağıdaki gibidir.

1. Hubbiyye: Bunlara göre sâlik, Allah'ı sevme derecesine ulaşınca ibadetler, emir ve haramlar ve nehiy hitabı ondan kalkar ve artık vâcipleri yapmak ve haramlardan sakınmakla mükellef tutulmaz. Bu düşünce ile o kimseler namazı, orucu ve diğer bütün ibadetleri terkederler içki, zina livata gibi mahzurların hiçbirisinden sakınmazlar.

Bu görüş, Allah'ın Kitab'ına ve Müslümanların icmâına aykırı olduğundan küfürdür. O kimseler; mezkûr görüşleri ile, ölünceye kadar ibadet ve yasaklarla mükellef olan peygamberlerden daha üstün olduklarını da söylemiş olmaktadırlar. Ayette "Allah'ı sevmenin ve bu sevgiye sahip olabilmek için Peygamber'e uymanın gerekliliği"⁵ açıklanmaktadır; o halde; "Allah'ın sevgisine kavuşmanın, Peygamber'e uyma-

2) Bkz. El-Bağdadî, Ebû Mansur Abdülkahir, *Usulü'd-Din*, İst., 1928, s.315-316; krş. a.mlf. *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 261.

3) Bkz.a.mlf., *Usulü'd-Din*, s.309.

4) Bkz. a. mlf. *a.g.e.*, s. 308-309.

5) Âl-i İmrân, 21.

mak demek olan emirleri terk ve nehiyleri irtikâp ile olacağı" görüşünün âyete aykırı olduğu açıktır⁶.

2. Evliyâiyye: Bunlar da aynen Hubbiyye'nin görüşündedirler. Onlardan farkları; velilik derecesine ulaştıklarını, velilerin ve kendilerine peygamber gönderilmiş diğer insanların peygamberlerden üstün olduklarını iddia etmeleridir.

Onların bu iddiaları naslara aykırıdır. Ayrıca velilik onlara mahsus olmayıp, her mü'min Allah'ın ve Resûl'ünün, Allah da onların velisidir⁷.

3. İbâhiyye: Bunların inanışına göre, bütün mallar, mülkler ve kadınlar ortak olup aksine olan durumlar sonradan doğmuştur.

Bu zümre Kur'an'a, sünnet'e ve Müslümanların icmainsine aykırı olduğu gibi, yeryüzünü mal ve nesep yönünden fesada sürüklemeleri sebebiyle, aynı zamanda mensupları insanların en fenasındırlar⁸.

4. Hulûliyye-i Hâliyye: Bunların özelliği, kendilerinden geçip yere yığılınca kadar zevk ve safa içerisinde raks ve sema' etmek ve hem fâil hemde mef'ûl olarak livata yapmaktır. Bunun için, henüz sakalı bitmemiş genç insanları araştırırlar; büyük bir ilgi ile onlara yaklaşır, kucaklayıp öpmeğe çalışır ve onlardaki parlaklığın ve tatlılığın Allah'tan gelip O'nun bir niteliğini yansıtan bir tanık olduğunu söylerler. Müzik eşliğinde coşgunca dans ederek mecalsiz kalıp yere yığılan olursa, onun hakkında "Bu şeyhe bir hal geldi" derler.

Bu sapık ve ahlâksız zümenin Kur'an, sünnet ve icmâi-ümmet'e aykırı olduğu ortadadır⁹.

5. Hûrriye: Bunlar, müzik eşliğinde dansetmek, sakalı bitmemiş genç erkeklerin yüzüne bakıp onları işret meclisinde bulundurmamak hususunda Hulûliyye-i Hâliyye gibidirler. Onlardan farkları, hulûle kail olmamaları ve dehşete kapılıncaya kadar aşırı şekilde dansetmeleridir. Çünkü, inançlarına göre, dehşet halinde kendilerine hizmet etmek ve cinsî ilişkide bulunmak için, hûriler gelirler. dehşet halleri gittikten sonra yıkanmaları, böyle bir birleşme inancı dolayısıyladır. Pezdevî diyor ki, "Bunların dedikleri doğru ise, şeytan tarafından kullanılan eşcinseller olabilirler."¹⁰

6. Vâkifiyye: Bunlar; dansetmek, müzik dinlemek, sakalı bitmemiş genç erkeklere ilgi duymak hususunda Hulûliyye-i Hâliyye gibidirler. Ancak, bu görüşlere ilâve olarak, hiç kimsenin Allah'ı bilmesinin mümkün olmadığını söylerler¹¹.

6) el-Pezdevî Ebul-Yüsr Muhammed; *Akîdetül-Pezdevî*, Kayseri Raşid Efendi kütüphanesi no: 516, vr. 117 a-b.

7) el-Pezdevî, a.g.e., vr. 117 b.

8) el-Pezdevî, a.g.e., vr. 117b-118a.

9) el-Pezdevî, a.g.e. a.y.

10) el-Pezdevî, a.g.e. a.y.

11) el-Pezdevî, a.g.e., vr. 118a-118b.

Bu görüş Allah'ın kitabına uymamaktadır. Çünkü Allah, insanlara kendi'sine iman etmelerini ve dolayısıyla kendisini bilmelerini emreder. Zira Allah'a iman, ancak O'nu bildikten sonra düşünülebilir¹².

7. Mütecahile: Raks, müzik ve yukarıda zikrolunan şahit hakkında evvelkilere muvafakat ederler. Ancak; içki içmek, çalgı çalmak, kumar oynamak, fâsıkların elbiselerini giymek gibi birtakım günahları işlemek ve maksatlarının kendilerinden iradeyi kaldırmak olduğunu söylemekle onlardan ayrılırlar¹³.

8. Mütekâsile: Bunların çoğu, çalışıp kazanmayı ve evlenmeyi terkederler; farz namazlarından başkasını kılmazlar; hanlara konup karınlarını doyururlar; yediklerinin helâl veya haram olmasına dikkat etmezler; ilim veya sanat öğrenmezler. Bunlar, kazanmayı terk ve bulduklarını helâl veya haram olduğuna bakmadan yemekten başka hususlarda Ehl-i Sünnet mezhebi üzere olup, Tevhid ve bâzı sünnetlerle meşgul olurlar ve bâtil inançlar taşımazlar. Bu bakımdan, evvelkilere göre daha ehven durumdadırlar¹⁴. Bizde darb-i mesel olan "Tekkeyi bekleyen çorbayı içer" sözü muhtemelen bu parazit güruhu hicvetmek için söylenmiştir.

9. Nûriyye-i İlhâmiyye: Bunlar (tasavvufçu kılığına bürünmüş) dehrî Karmatiler'den olup, bütün dinî hükümleri inkâr ederler; Kur'an okumak ve hadis ezberlemekten hoşlanmazlar; kendilerine tâbî olanlara ellerinde Mushaf ve hadis kitapları varsa, bunları satmalarını emrederler; "Allah ile kulları arasına girmiş engeller oldukları" iddiasıyla, "Kur'an ve sünnetten yüz çevirilmediçe îmanın kemale erişemeyeceğini" söylerler; abdestsiz namaz kılarlar; cahil halka Karmatiler'in koyduğu bazı korkutucu ibâre ve işâretleri hatırlatırlar ve bunu kendilerine geçim vasıtası yaparlar¹⁵.

Bunların ve hatta daha önce zikrolunanların bir kısmının, Allah'ı bile inkâr eden Batınîler'den olduklarında şüphe yoktur. Ancak, Müslümanlar'dan korktukları için görüşlerini açıkça ortaya koyamıyor ve istismar için, tasavvufu ve onun kullandığı tâbirleri kullanmayı en müsait yol olarak görüyorlardı. Kur'an'a, hadise ve dinî hayata karşı oldukları halde, uyanıkken bile Allah'ı ve Peygamber'i gördüklerini ve Onlar'dan doğrudan bilgi aldıklarını söyleyecek kadar sahtekârlıklarına rağmen, bâzı bölgelerde tutunabilmiş olmalarını, câhil tasavvufçulara borçluydular¹⁶.

Bâzı kaynaklarda bu saydığımız sapık fırkalara "Şimrâhiyye" isimli bir fırka daha ilâve edilirse de, bunlara dair özellikler "İbâhiyye" ninkinin aynı olduğu için, Ebu'l-Yüsr Pezdevî'nin onları ayrıca bir fırka olarak zikretmeğe gerek duymadığı söylenebilir.

12) Bkz. el-Pezdevî, a.g.e., vr. 118b.

13) el-Pezdevî, a.y.

14) el-Pezdevî, a.g.e., vr.118b-119a.

15) el-Pezdevî, a.g.e., vr. 119a-b.

16) Krş, el-Pezdevî, a.y.

10. Hak yolda olan sûfiler: Bunların âlimleri Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olurlar; işretten ve Rafizîler'den, zikirde müzik ve danstan, fuhuştan ve haram yemekten sakındıkları gibi, bir miktar çalışıp kazanmakla da meşgul olurlar ve evlenmeyi terketmezler. Mensupları arasında çalışıp kazanmayı ve evlenmeyi terkedip haramdan sakınmayanlar görülürse de, bunlar câhil tabakadandır. Böyle bir görüşün İmam Şafî (150-204/767-820) tarafından da tavsiye edildiği rivayet edilmektedir. Halbuki çalışıp kazanmak farz, evlenmek ise sünnettir. Sahâbe ve onları izleyen diğer imamlar hep bu yolda yürümüşlerdir. O halde câhil ve tembel insanların yolu, Hz. Peygamber'in yolu olan Sünnet ve Cemaat Ehli'nin yoluna tercih edilemez¹⁷. Aynı şekilde "Çalışıp kazanmanın, tevekküle aykırı olduğu, gerekçesiyle, haram olduğunu" söyleyen mütekaşife (bir lokma bir hırka ile yetinip hayatın zevklerinden kaçan zahitler) nin görüşü de yanlıştır¹⁸.

Sûfilik ve tasavvufçuluğun İslâm'a uygun sınırları Buharî ve Müslim'in rivayet ettikleri şu mealdeki hadisler ile açık bir şekilde çizilmektedir: "Ashabdan Ali (ö.40/661), Osman b. Maz'ûn (ö. 2/624) ve Abdullah b. Revaha (ö8/629) bir sohbetleri sırasında zâhidlik duyguları kabarak, biri 'evlenmeyeceğim'; biri, 'et yemeyeceğim'; öbürü de 'yatağa yatmayacağım' tarzında sözler söylemişti. Bunları haber alan Hz. Peygamber (a.s.), "Onlara ne oluyor ki bu gibi sözleri söylüyorlar? Lâkin ben namaz kılar ve uyurum; oruç tutar, akşam olunca iftar ederim ve evlenirim. Kim benim bu yolumdan ayrılırsa, beni örnek alanlardan değildir"; "Benim yaptığım işten kaçınanların yaptıklarına şaşıyorum; Allah'a ant ederim ki ben allah'ı onlardan daha iyi biliyor ve O'ndan kendilerinden daha çok korkuyorum"¹⁹.

Ehl-i Sünnet Kelâmcı ve Sûfilerinin Birbirine Saygı Duyduğu ve Birbirinin Görüşünü Paylaştığı

Bağdadî; "Sünnet ve Cemaat Ehli'nden bir kısmı da zâhid sûfilerdir. Onlar gerçeği görüp kısa kestiler; deneyip ibret aldılar; olana razı oldular; Allah'ın emrine teslim olup O'na itiraza kalkışmadılar; yetecek kadarı ile yetindiler; kulağın, gözün ve kalbin, zerresine varıncaya kadar yaptıklarından hesaba çekileceklerini bilerek Ahiret için en güzel hazırlıkları yaptılar; âyet ve hadisleri nefislerinin arzusuna göre değil, oldukları gibi anlamaya çalıştılar; iyilikleri insanlara gösteriş olarak yapmadıkları gibi, kötülükleri de insanlardan utandıkları için terketmediler; dinleri Allah'ı tevhid etmek ve teşbihten tenzih, mezhepleri de işleri O'na havale etmek ve güvenmektir."²⁰ derken bir kelâmcı gözü ile Kur'an ve sünnete uygun (bid'atlara sapma-

17) Krş, el-Pezdevî, a.g.e., vr. 119b-120 a.

18) Bkz. Ebu'l-Mun en-Neseî, *Bahru'l-Kelâm*, Kayseri Raşid Ef. Ktp. no: 1421/1, vr. 16b.

19) Bkz. El-Buharî, *el-Camiu's-Sahih*, en-Nikâh, 1(4776); krş. Müslim; *Sahihu-Müslim*, en-Nikâh, 5 (1401).

20) Bkz. el-Bağdadî, *el-Fark*, s.3117.

miş) sûfilik ve tasavvufun sınırlarını belirlemiş oluyordu. Nitekim İbrahim b. Edhem (ö.161/778) Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810), Mârûf-i Kerhî (ö. 187/803), Davud-i Tâî (ö.160/777), Ebu-Hâmid el-Leffaf (ö.240/855), Halef b. Eyyûb (ö.215/831), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/798) Veki b. Cerrah (ö.197/813), Ebu-Bekir Varrak (ö. 240/855) ve Hâtemu'l-Asamm (ö. 237/851) gibi ünlü sûfilerin Ebû-Hanife (80-150/699-767) mezhebinde olmaları;²¹ Hanefî-Mâtürîdî mektebin büyük kelâmcısı Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1114) nin; tarikatı ve akîdesi sağlam, din hakkında tâvîzsiz ve güvenilir olmakla övdüğü²² Ebû-Bekir Muhammed el-Kelabâzî (ö. 380/991)nin meşhur '*et-Tearruf*' isimli önemli kitabını âdetâ kelâm ve tasavvufu Kur'an ve sünnet çizgisinde birleştirici bir kompozisyon içerisinde ele alması; Ebu-Talib-i Mekkî (ö. 386/996)²³ ve Kuşeyrî (376-465/986-1072)²⁴, İmâeddin el-İsnevi (ö. 772/1370)nin aynı görüşü paylaşması²⁵ da Ehl-i Sünnet sûfi ve tasavvufçularının Ehl-i Sünnet kelâmcıları ile aynı inançta olduklarını ve birbirine saygı duyduklarını belgelemektedir. Bunlara dayanarak diyebiliriz ki zühht, ibadet, ruhu arındırma ve kötü arzularla didişme yolunu seçen sûfi ve tasavvufçularla Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında kayda değer bir görüş ayrılığı yoktur.

Sûfilîğin Giderek Felsefleşmesi, Tasavvuf Halini Alması ve Yeni Bâzı Görüş Ayrılıklarının Doğması

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere zühht, ibadet, ruhu arındırma ve nefis ile mücadele yolunu tutan ilk sûfiler, umûmiyetle Kur'an ve sünnete uymuşlardı. Aşk ve muhabbet yolunu tutanların bir bölümü zamanla ve çeşitli te'sirlerle (meselâ İslâm ve hatta nizam düşmanı muhtelif ajanların sızması ile) saparak, İslâm'ın dışına kadar sarkmış olma şüphe ve şâibesini uyandırmışlar ve esasen Kur'an ve sünnetin bir cephesini ortaya koymak esprisi gibi iyi bir gâye ile belirilmiş olan sûfilere de kuşku ile bakılan kimseler durumuna sokmuşlardır. Öte yandan, türlü art düşüncelerle ortaya çıkan bir kesim daha vardır ki, bunlar kanunların pençesine düşmemek için, lügaz, muamma, şathiyat, kinaye ve hatta bâzan sırf kafaları karıştırmak için söylenmiş saçma türünden sözlerin arkasına sığınarak, din adına dini yıkmak üzere dinî ve siyasî her mahfile sızıyorlardı.

Bu durum karşısında evvelce de belirttiğimiz gibi, basîretli Ehl-i Sünnet kelâmcıları, hukukçuları ve tasavvufçuları Kur'an ve sünneti baz alarak ortak paydalar belirlemiş, kültür birikimlerini revize etmiş ve hem içte, hem de dışta kelâm, tasavvuf ve diğer İslâmî ilimlere karşı duyulan şüpheleri önemli oranda bertaraf etmeyi ba-

21) Krş. el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-Huhtâr* ve İbn-i Abidin, *Reddü'l Muhtâr*, I, s.54-55.

22) Bkz. Ebu'l-Muîn en- Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, Claude Selâme nşr., Dimaşk, 1990, I, s. 360-361.

23) Bkz.El-Mekkî, Ebû-Talib, *Kut'l-Kulûb*, II, s.123-128.

24) Bkz. El-Kuşeyrî Ebu'l-Kasım Abdul-kerim, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, Mısır, 1304 s. 4-9.

25) Bkz. El-isnevi, *Hayatü'l-Kulûb* (Kutu'l-Kutûb kenarında), II, s.3.

şarmışlardı. Daha sonra ortaya çıkan ve eski şüphelilerin devamı oldukları izlenimini veren bir kısım marjinal tipler, fikirleriyle toplulukta fesad çıkarma ve devlet yıkma eylemlerine kalkışmadıkça barınabilmelerini, Gazâlî (505/1112) ve O'nu hazırlayan Ehl-i sünnet imamları Hâris el-Muhasibî, Kelâbazî, Ebû-Talib-i Mekki, Abdu'l-Kahir el-Bağdadî ve Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî gibilerin sağladığı bu güven vasatına borçludurlar.

Beyanlarının dış mânalarında, başta-az çok farklı tonlarda olmakla birlikte-vaahdet-i vücud olmak üzere, İslâm'ın zahirine aykırılık görülmesi sebebiyle,haklarında şüpheye düşülen başlıca Gazâlî sonrası tasavvufçular; Sühreverdî (ö. 587/1192), İbn Arabî (560-638/1165-1240), İbn Seb'in (613-667/1216-1269), İbn Fâriz (576-632/1181-1235), Afif Tilimsânî (615-690/1219-1291), Evhadû'd-Din Kirmanî (566-659/1171-1261), Necmeddin b. İsrail, Şeyh Ali Harirî, Şeyh Hasan, Sadruddin Konevî (606-673/1210-1274), Âmir Basrî-Sivasî, Şüsteri (610-668/1171-1270), Said Ferganî, Abdullah el-Belbanî, İbn Ebi-Mansur el-Mısırî, Şeyh Bedreddin Simavnavî (769-822/1368-1420),Abdu'l-Kerim Cîli (768-805/1367-1403) vb.lerdir.

İbn Hazm (ö.548/1154) İslâm dışında kalan gurupları İslâm'dan uzaklık derecelerine göre 6 kısımda toplar ve bunların birincisinin "Varlıkların gerçekliklerinin bulunmadığını ileri süren sofistler olduğunu" söyler²⁶. Esasen, bu görüşte olan sofistler yalnız İslâm'dan değil, aynı zamanda diğer bütün din, felsefe ve ilimlerden de o derece uzaktırlar. Fikir târihinde ilmin karşısına Sofizm'den daha büyük bir tehlike çıkmamıştır. Bu sebeplerdir ki diğer ilim dalları gibi, İslâm kelâmı da ilkelerinin en başına iki kaideyi koymuştur. Bunların birincisi, varlıkların gerçekliğinin olduğu, ikincisi ise gerçekliği olan bu varlıkların gerçekten bilinebileceğidir. Bu temel ilkelere hareket eden İslâm kelâmı daha sonra varlığı, kesin çizgilerle ve hiçbir bulanıklığa mahal bırakmayacak şekilde birbirinden tamamen farklı olmak üzere, Yaratıcı ve 'yaratılan' diye iki kısma ayırarak yoluna devam ederken, bu kesin ayrımı ihlâl eden ve varlığı, Yaratıcı veya yaratılan tarafında birleştirme eğilimi gösteren her türlü monist ve istihaleci (Vacip, mümkün ve müstahilin birbirine dönüşebileceğini söyleyen) görüşü şiddetle reddetmiştir. Sudûr, feyiz, işrak, genişleme ve büzülme, vahdet-i vücud, vahdet-i mevcut, hulûl ve ittihad, insanın ubûdiyetten Ulûhiyet'e doğru tekâmülü ve Allah'ın yerini alması...gibi bütün nazariyeler bundan nasiplerini almışlardır²⁷.

Halbuki tasavvufun doğuş yıllarından itibaren, tevacüd-vecd-vücud, cem'-fark-cem-ul-cem', fenâ fi'llâh-beka billâh, gaybet-huzur, şahv-sekr, zevk-şürb, mahv-isbat, setr-tecelli, muhadara-mükâşefe-müşahade, levaih-tavali'-levâmi', tarikât-hakî-

26) Bkz. İbn-Hazm, Mısır, 1317, *el-Fisal*, I, s.3.

27) Krş. El-Eş'arî, *Malakât*, s. 13-14, 288-289; el-İcî *el-Mevakif* ve el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakif*, III, s.25, et-Taftazanî, *Şerhu'l-Makasid*, II, s. 53; Ümer en-Nesefî, *el-Akaid* ve et-Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid*, Ist. 1308, s.19-23.

kat... gibi birtakım tâbirler ve bu tâbirlerle örölmüş vecîzeler söylenmeye başlamış idi ki, bunlar Müslümanlar'ın daha önce alışık olmadıkları kelimelerdi. Üstelik, bu gibi sözler çoğu Arap asıllı olmayan ve sonradan muhtelif dinlerden İslâm'a girmiş bulunan kişiler tarafından söyleniyordu. Müslümanların yeni karşılaştığı dinlerin başında Hıristiyanlık, Yahûdilik, Mezopotamya Sâbilîliği ve Mecûsilîliği, İran Zerdüştlüğü, Hint Brahmanizm'i ve Şamanizm; karşılaştığı felsefelerin başında da Yunan felsefesi ve özellikle Eflâtunculuk ve Yeni Eflâtunculuk, karşılaştığı siyasî-dinî yıkıcı cereyanların başında Bâtınîlik ve aşırı Şiilik vardı. Bu duruma bakan bâzı müsteşrikler, tasavvufun menşeiini tamamen İslâm dışında göstermek istemişlerdir. Fakat bu görüş aşırıdır. Tasavvuf cereyanları içerisinde hiçbir dine bağlı olmayanlar ve eklektik karakterli olanlar da görölmektedir. Bütün bunların yanında yalnız Kur'an ve sünnetten kaynaklanan bir tasavvufun olduğunu da kabul etmek gerekir.

Bu gibi sebepler dolayısıyla, mezkûr ifadeleri kullanan sûfiler, sıcak karşılanmıyordu. Nitekim aynı sebeplerden ötürü, alışılmamış ifadeleri kullanmaya başlayan kelâmcılar da önceleri tehlikeli kişiler olarak göröldü²⁸.

Başından beri sûfilik ve tasavvufa karşı duyulan endişelerin en önde gelen sebebi, bu cereyanın vahdet-i vücuda sıcak bakması olmuştur. Bu nazariye sûfilerde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Farklılıkların meydana gelmesinde onların tabiatları da etkili olmuştur. Bu nazariye, dinin zahirî hükümlerine önem vermeyen kimselerde kaba bir ibâhacılığa (din-düzen tanımazlığa), İlâhî aşka önem verenlerde, hulûl ve ittihadı, idealist ve vahdet-i şuhutçularda maddî varlıkları gölge veya yok kabul eden kısmî Sofizm'e yolaçmıştır. Gazâlî sonrası tasavvuçularda göreceğimiz ayrılıkların temelinde de dolaylı olarak bu nazariyenin birer tezahürü olan felsefeler vardır. Bununla birlikte sûfilik ve tasavvufun ılımlı karşılanmasında etkili olduğu tahmin edilebilecek bâzı sebepler de yok değildir ki bunların en belli başlıları şunlardır:

- Hz. Peygamber'in zor şartlarda özü, sözü ve fiili birbirine uygun fazîlet ve istikamet sahibi insanlara ihtiyaç duyarak onlar ile önemli işler görmek üzere antlaşma yapma geleneğini sürdürmek,

- Dünyanın binbir meşgûliyeti içinde sistemli ve disiplinli ibâdet yapma vazifesini ihmal ettiği bir vakıa olan insanı, bu disipline, kavuşturmak;

- Evsiz ve işsiz insanları başıboşluktan kurtarıp, disiplin altına alarak faydalı vatandaşlar haline getirmek;

- Millî felâketlere mukavemet edebilecek çile ve açlığa alışık vatandaşlar yetiştirmek;

- Savaş zamanlarında orduya destek sağlayacak hazır kıt'alar oluşturmak;

- Tasavvuçuların Kur'anla birlikte kai'nât kitabını inceleme geleneğini oluşturmaları;

28) Krş. İbn Teymiyye *Mecmûatü'r-Resâil*, Beyrut, 1403-1983 Cüz II, s. 57 vd.

Tasavvufçuların, insan sevgisine daha çok yer vermeleri ve bu sûretle zulümden daha çok sakınmaya zemin hazırlamaları;

- Cimrilik, tamâkarlık, madde-perest'likten vb. uzaklaşma yollarını araştırmaları;
- Dinî nasrlara bu doğrultuda yeni bir yorum boyutu kazanmaları vb.

Gazâlî Sonrası Tasavvufçularda Görülen ve Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Tenkidlerine Hedef Olan Başlıca Görüşler

Yukarıda başlıcalarının isimlerini zikrettiğimiz eski ve yeni bâzı tasavvufçulara nisbet edilen İslâm'a aykırı özel görüşler pek çok olup, bunların şu makaleciğe sığdırılması imkânsızdır. O itibarla burada onların umumuna maledilen görüşlerden sözedeceğiz.

1. Bir kısım kelâmcılara göre; keşif erbabı, filozoflar gibi, âlemin ezeli olduğu kanaatine varmışlardır. Nitekim İmam Gazâlî'den naklolunan "*Varlıkta, olandan daha iyisi olamaz. Çünkü cömertlikte cimrilik ve kudrette eksiklik bulunamaz*" sözü de bunu pekiştirmektedir. Zira bu görüş, Allah'ın âlemi en iyi bir biçimde yaratmayı geciktirmemeğe mecbur olduğunu söylemekten başka bir şey değildir²⁹.

Gelenbevi (1143-1205/1730-1790) âlemin ezeli olduğu görüşü ile İslâm'ı uzlaştırmanın zor olduğunu ilâve eder³⁰. Ayrıca Gelenbevi, Devvanî'nin (830-907/1427-1502), Gazzâlî'ye ait olan *'Mişkâtü'l-Envar* isimli kitaptan yaptığı bir alıntıyı açıklarken, "Gazzâlî'nin bu kitaptaki görüşü, O'nun vahdet-i vücuda kail olduğunu gösterir" demekte ve bu görüşe karşı bir tavır almayarak, O'na kail olan sûfiyeyi savunan ve kelâmcıları şüpheli gösteren beyanları dolayısıyla, kendisinin de, akla uygun olmamasına rağmen, bu görüşü paylaştığını îma etmektedir³¹. O takdirde tasavvufçular nazarında Allah mucip fâil midir? Molla Camî buna şu cevabı veriyor: "*Allah dilerse yaratır, dilerse yaratmaz*" sözü, Allah'tan cebri nefyetmek bakımından doğrudur. Ancak, böyledir diye Allah'ın gelişigüzel faaliyette bulunabileceği de söylenemez; yâni Allah dilediğini yapabilir, ama uygun olmayan şeyleri yapmayacağını da bildirmektedir. İşte bunu dikkate alan sûfilere göre, meydana gelen ne ise, onun meydana gelmesi vacib, diğerlerinin meydana gelmesi imkânsızdır. O halde İllâhî ihtiyar, insanların anladığı cebir ve ihtiyardan farklı ve bunların ikisi arasında bir mânada anlaşılmalıdır³².

İbn-i Teymiyye (660-728/1262-1328), sûfiyenin Batınlık'e mensup olanlardan bahsederken, Gazâlî'nin de *'Mişkâtü'l-Envar*'da bu yola girdiğini söyledikten

29) Bkz. Gelenbevi, *Hâsiye ale'l-Celâl*, s.445.

30) Bkz. a. mlf, a.y.

31) Bkz. a. mlf. a.g.e., s.142.

32) Molla Camî, Abdurrahman, *ed Dürretü'l Fâhira*, s.219, 220.

sonra şunları ilâve eder; "Bu risale, Müslümanlar'ın Gazalî'ye karşı çıkışlarının en büyük sebebi olmuştur; *Gazalî, filozofların içine girmiş, sonra çıkmak istemiş, fakat çıkamamış ve şekavet kendisini hasta etmiştir*; demelerine yol açmıştır. Kimisi bu risale ve benzerlerinin Gazalî'ye âit olmadığını, kimisi de onlardaki görüşlerinden döndüğünü iddia etmiştir. Bence gerçeğe en yakın olan bu son görüştür. Çünkü, bir kısım konularda filozofları tekfir etmesi, bir kısmında da onları sapık sayması ve onların yolunun gerçeğe ulaştıramayacağını tasrih etmesi bunu gösterir."³³

Mesci Zâde Abdullah, sûfiyyeden âlemin ezeli olduğunu söyleyenleri; İslâm'a mensup olduklarını iddia eden, fakat müslüman olmayan gulât-i sûfiyye (İslâm sınırlarını aşanlar) olarak bildirir³⁴. Esasen Allah'tan başka başlangıçsız ve sonsuz varlığın olmasını akıl kabul etmez³⁵.

Ancak burada şu hususa değinmek gerekiyor: Kelâmcılar Allah'a göre bütün zamanların eşit olduğunu söylüyorlar³⁶. Bu takdirde bütün mevcûdat Allah katında hazırır, demek olmaz mı? Öyle olunca, Allah'a göre bütün âlemin ezeli olduğu sonucu çıkmaz mı? Kelâmcıların bu soruya cevap vermesi çok güçtür.

Öte yandan tasavvufçular, hudus-i zatî'ye kail olan İslâm filozofları gibi, zaman bakımından ezeli olan varlığın, zat bakımından Allah'a dayandırılabilceğini, bu mânada ihtiyar ile vücub arasında bir ziddiyet, olmadığını söylemişlerdir. Hatta Molla Cami (ö.898/1493) böyle bir görüşün ünlü kelâmcı Seyfeddîn Âmidî (551-631/1156-1270) tarafından da kabul edildiğini söylüyor³⁷. Amidî'nin bu görüşü ileri sürdüğü, Adudü'd-Dîn el-İcî (ö. 755/1355) tarafında da dile getirilmiştir³⁸. Ancak, Taftazanî bunun doğru olmadığını iddia etmiştir³⁹.

2. Yine bir kısım tasavvufçular tenasühü kabul eder ve dolayısıyla cesetlerin haşrini, cismanî ni'met (mutluluk) ve azabın tadılacağını inkâr ederler⁴⁰. Mesci Zâde, bu görüşte olan sûfiyyenin de İslâm'ın sınırları dışına çıkmış ve Müslüman olmadıkları halde, İslâm'a mensubiyet iddiasında bulunmuş kişiler olduklarını belirtir⁴¹. İbn Rüşd (520-594/1126-1198); Gazâlî'nin *Tehâfütü'l-Felâsife*'de "*İslâm mensuplarından hiçbir kimsenin ruhanî meada kail olmadığını*" söyleyerek İslâm filozoflarını tekfir etmesinin, başka bir kitabında "*sûfiyyenin de rûhânî meâd'a kail olduğunu*"

33) Bkz. İbn Teymiyye, *Risale fi'l-İlmi'z-Zahir ve'l-Bâtın (Mecmuatü'r-Resaili'l-Müniriyye içinde)* Cüz: I, s. 233-34.

34) Bkz. Mesci Zâde Abdullah b. Osman, *Risale*, vr. 6a.

35) Krş. Es-Safedî, *Şerhu-Lâmiyeti'l-Acem*, Beyrut, 1411/1990, I, s.173.

36) Bkz. es-Sabuni, *el-Bidaye*, s.33-34, et-Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s.90-91.

37) Bkz. Molla Camî, *Ed-Dürretü'l-Fahira*, s.220-22.

38) Bkz. et-Taftazani *Şerhu'l-Makasid*, I s.428.

39) Bkz. *Şerhu'l-Mekasid*, I, s.96.

40) Bkz. a.mlf. a.y.

41) Bkz. a.mlf. a.v

söylemesiyle çeliştiğini belirtir ve buna dayanarak, yalnız rûhânî meâd'a kail olanların kâfir sayılacağına ittiffak bulunmadığı sonucuna varır⁴². Fakat Taftâzanî (722-792/1323-1390), Seyyid Şerif Cürcanî (740-816/1340-1414) ve Hocazâde (ö. 893/1488) gibi değerli kelâmcılar, sûfiyenin çoğunun hem cismanî, hem de rûhânî meâda kail olmakta kelâmcılar cumhurundan farklı olmadığını belirtmektedirler⁴³. Bu itibarla cismanî meâdi inkâr etmeyi bütün sûfiyeye isnad etmek, haksızlık olur. Burada belirtilmesi gereken bir husus da; bâzılarının, Gazâlî'nin, haşr-i ecsad'ı inkâr ettiğine dair sözünün de tamamıyla O'na iftira, olduğudur. Çünkü, O'nun "*İhyâ*" ve diğer kitaplarındaki beyanları hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır⁴⁴.

3. Tasavvufçuların Ehl-i sünnet ve Mu'tezile kelâmcılarından ayrıldıkları bir husus da, insanı kendi irade ve faaliyetinden vaz geçerek, cematat gibi mecbur varlıklar seviyesine indirme ve bu duruma gelmiş insanları mükemmel insan kabul etmeleridir ki bu, bir nevi Cebriyeciliktir.

4. "*Bir olandan yalnız bir tek şey meydana gelir*" nazariyesine iştirak ki, buna göre gerçek Bir'den çokluk meydana gelemez; çünkü her bakımdan bir olan Allah'ın Zat'ı çokluğu yaratmaya müsait değildir⁴⁵.

5. "*Allah'ın sıfatları, var olmak bakımından Zat'ının aynı, akıl ile düşünülmeleri bakımından Zat'ının gayridir.*"⁴⁶ Görüşleri dolayısıyla da tasavvufçular kelâmcılardan ayrılmaktadır.

6. Vahdet-i vücud ve ondan kaynaklanan değişik görüşler ki kelâmcılar açısından önemli sayılanları şunlardır:

a. Mâlülün zatının İlet'in Zat'ına mübayin olmadığı (mâlülün illetin aynı, cüz'ü veya illete hulül etmiş, O'nun bir sıfatı, bir tavrı, bir şe'ni, bir türü, bir örneği olduğu⁴⁷,

b. Tevhidin vahdet-i vücuda inanmaktan ibâret olduğu⁴⁸,

c. Çokluğun bir hayal olup, gerçekte Allah'tan başka bir varlığın olmadığı⁴⁹,

42) Bkz. İbn Rüşd, *Tehafütü't-Tehafüt*, Mısır 1320, s.135

43) Bkz. el-Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, II, s. 155, krş. el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakif*, III, s.228 ve Hocazade, *Tehafütü'l Felasife*, (Gazâlî ve İbn Rüşd'ün *Tehafüt*'leri kenarında) 1320, Cüz: II, s. 107.

44) Krş. el-Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, II, s.156.

45) el-Mercani, Şihabuddin, *Hâşiye alel-Celâl*, İst. 1317, I, s. 271; Krş. el-Cami, Abdurrahman, *ed-Durretü'l-Fâhira Mısır*, 1354/1937, s.229-235

46) (F.Razi'nin *Esasü't-Takdis* kitabı ile bir arada), s. 208

47) Gelenbevi, *Hâşiye alel-Celal*, İst. 1307, s. 313-315; krş. İbn Teymiyye, *Mecmûatu't-Resâil*, I, s. 82-83.

48) Askalanî, İbn-i Hacer, *Fethu'l-Barî*, el-Kahire, 1387/1959, XVII, s. 115.

49) Krş. İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r-Resail*, I, s. 78, Aliyyü'l-Karî, *Şerhü'l-Fikhi'i Ekber*, İst. 13.3. s. 12.

- d. Görülenin, görülmeyenin aynı olduğu⁵⁰,
 e. Allah'ın âlemin heyûlası olduğu⁵¹,
 f. Allah'ın, Zat'ı ile Zat'ına göründüğü⁵²,
 g. Allah'ın ilminde bulunup bize gizli olan hususların açığa çıkması suretiyle vahdetin kesret, Hz. Muhammed (a.s.) ile de tekrar kesretin vahdet haline geldiği⁵³,
 h. Kulların bütün sıfatlarının; onların kabiliyetlerine göre Allah'ın mutlak oluş mertebesinden, mukayyet olma mertebesine inmiş bulunan sıfatlarından başka birşey olmadıkları⁵⁴,

1. "*Fena fillâh*", "*beka billâh*" tâbirlerinin dine uymayan mânalarda alınması; meselâ insanın ölmeden kendi varlığını Allah'ın varlığına katması sûretiyle varlığını yok etmesi ve neticede iyilik ve kötülük kayıtlarından kurtulması; Hindüizm'in deyişi ile, *Nirvana*'ya ermesi, Allahlaşması gibi mânalar İslâm'a uygun değildir.

7. Rü'yayı, ilhamı, feyiz ve keşfi, kur'an'ın kat'î hükümlerine aykırı olsalar da, yanılmaz birer ilim sebebi olarak kabul etmeleri⁵⁵.

8. Allah'a ulaşmak için islâm'dan başka yolların bulunduğunu söylemeleri⁵⁶.

9. Şeyhlerini peygamberden üstün tutmaları⁵⁷.

10. İllâhî bir mecburiyet yokken, akla aykırı görüşler ortaya koymaları⁵⁸.

11. Manevî kalkınmanın şartı olan maddî kalkınmayı sağlayacak kuvvetli vatandaşlardan müteşekkil güçlü devletin oluşmasını engelleyecek derecede aşırı açlık rejimini uygulamaları.

12. İslâm'da azamî açlık rejimi, erken iftar ve geç sahur yemeği ile kayıtlı oruçtur; bâzı tasavvuf rejimleri bu ilkeye aykırıdır.

13. İslâm'da israfa düşmemek; ferdî, ailevî ve içtimaî vazife ve hakları ihmal etmemek şartıyla ve tahdîs-i nîmet olarak süslenme ve helâl-hoş rızıklardan faydalanma vardır⁵⁹. Bâzı tasavvufçular buna aykırı davranmaktadırlar.

50) Krş. el-Cilî, Abdü'l-Kerim, *el-İnsanü'l-Kâmil*, Mısır, 1375, s. 5.

51) Krş. İbn Teymiyye, *Mecmuatü'r-Resail*, I, s. 81-82; el-Cilî, *el-İnsanü'l-Kâmil*, s.5.

52) Krş. a.g.e., s. 76.

53) el-Câmî, *ed-Dürretü'l-Fâhira*, s.198.

54) a.mlf. a.g.e., s. 228-29.

55) Bkz. el-Hadimî, Ebû-Saîd Muhammed, *el-Berika Şerhul-Tarikat'il-Muhammediyye* İst. 1268, I., s.142-143, Krş. İbn Ebî'l-İzz, Ali b. Ali, *Şerhül-Akide'ti-Tahaviyye*, Beyrut, 1405/1985, s. 185-186.

56) Bkz. es-Safedî, Salahu'd Din Halil b. Aybeg, *el-Gaysü'l-Müstecir fi- Şerh-i Lâmiyyeti'l-Acem*, Beyrut, 1411/1990, II, s. 173.

57) Bkz. İbn Teymiyye *Mecmuatür-Resail*, I, s.41.

58) Bkz. es-Safedî, Salahu'd-Din Halil b.Aybeg, *el-Gaysü'l-Müstecir fi - Şerh-i Lâmiyyeti'l Acem*, II, s. 173.

59) Krş. *Kur'an*, *el-Arâf*, 21-23;

14. İslâm'da alın teriyle çalışıp başkasına yük olmamak, savaşta ve barışta harbe hazır olmak için gerekli silâh ve mühimmatı temin etmek esastır⁶⁰. Bu ilkeyi ihlâl eden tasavvuf anlayışı İslâm'a ters düşmektedir.

15. Allah'ın göstermediği müsamahayı göstermeleri, meselâ diğer dinlerle İslâm'ı eşit kabul etmeleri⁶¹.

16. Kâinatın ve hayatın Allah tarafından konan tabii gidişine aykırılık vb.

Müslüman Olduklarını Söylemekle Birlikte Kendilerinden Görünüşte İslâm'a Uymayan Sözcükler Duyulan Bu Son Tasavvufçulara Karşı Ser-gilenen Tavrılar

Bilhassa Gazalî'den sonra ortaya çıkan ve kuruluş yıllarından Gazalî'ye kadar gelip geçmiş sûfî ve tasavvufçuların özelliklerini taşımakla birlikte, daha geniş çapta felsefî boyutları bulunduğu gibi, İslâm'a fikren ve fiilen aykırılıkları yüzde yüz oranında kesin ve net bir biçimde ortaya konamayan ve en meşhurlarının adları yukarıda zikredilen tasavvufçuların durumu hakkında kelâmcı, hadisçi ve diğer ilim dallarına mensup farklı özellikli uzmanlar tarafından değişik reaksiyonlar gösterilmiştir. Günümüze kadar süren bu reaksiyonları; onları tekfir edenler, tamamen ibra ve tezkiye edenler, çekimser kalanlar, tahlil edenler ve bunlardan farklı davrananlar olmak üzere 5 bölümde toplayabiliriz.

1. İbn-i Teymiyye ve O'nu izleyen İbnül-Kayyimi'l-Cevziyye (ö.751/1350), İzzü'd-din İbn Abdus-Selâm (Süyuti'nin dediğine bakılırsa, İzzü'd-din b. Abdus-Selâm'ın, İbn-i Arabî ve benzeri tasavvufçular hakkındaki son görüşü, onlara saygı duyma ve övgüde bulunma şeklindedir)⁶² ve el-Mukbilî'nin (ö.1108/1696) nin görüşüne göre, mezkûr kişiler ve onların paralelinde olanlar, eski benzerleri gibi, İslâm'dan sapmışlardır. Bunlar; aslında İslâm düşmanı değişik din, mezhep, felsefe ve doktrinlerin mensuplarıdır. İnançlarını ve görüşlerini gerçek hüviyetleriyle ortaya koymayacaklarını göyerek, İslâmî tasavvuf kisvesine bürünmüş, sinsi İslâm yıkıcılarıdır. Gerçek kimliklerini örtbas etmek için, olanca zekâlarını kullanmalarına rağmen, sapık emellerini gizleyememişlerdir. Artık, bunların sözlerini te'vile mahal ve mecal yoktur. Dolayısıyla bunlar sıradan kâfirlerden de beter kâfir kimselerdir⁶³.

2. İbn-i Arabî ve berzerleri hakkındaki ikinci görüş, onların irfan sahipleri ve övgüye lâyık kişiler olduğu şeklindedir. Mâlikî ileri gelenlerinden Tüccüddin İbn-i Ata-

60) Krş. *Kur'an, el-Enfal*, 60-61, *en-Nisa* 102.

61) Ahmed, Emin, *Zuhru'l-İslâm*, II, s. 80.

62) Bkz. es-Süyütî, *Tenbihü'l-Gabî fi- Tebriet-i İbn-i Arabî* (yazma bir risale), vr. Ib.

63) Krş. İbn Teymiyye, *Mecmûatü'r Resail*, Cüz: I, s.32-288; Abdul-Kadir Mahmud, *el-Felsefetü's-Sufiyye fi'l-İslâm*, s. 605-686; İzzüddin Abdus-Selâm, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye*, s. 185-186, 627-628; İbnül-Kayyimi'l-Cevziyye, *Telbîsu'l-blis*, s. 366-370.

ullah, Şafiiler'den Afifüddin El-Yâfiî (ö.768/1368), Süyûtî (ö. 9110-1506) ve Abdül-Vahhab Şa'ranî (ö.973/1565) bu görüştedirler. Ancak, bunların yorumları farklıdır. Bu farklı yorumları şu şekilde özetleyebiliriz.

a) Bir kısmına göre onların zâhiren İslâm'a uymayan sözleri O'na uygun gelecek tarzda te'vil edilebilir. Çünkü, tasavvufçular rastgele herkesin bu konularda söz söylemesini önlemek için, yalnız erbabınca mâlûm olan birtakım ıstılahlar kullanmışlardı⁶⁴.

b) Onların İslâm'a uygun olmayan sözlerinin yazılı olduğu kitaplarına İslâm düşmanı Bâtıniler ve benzerleri tarafından sonradan kalem katılmıştır. O halde, bu gibi sözler onlara âit değildir⁶⁵.

c) Onlar, yaşadıkları halleri ifade etmekten âciz kalmış ve coşkunculuklarını zap edemedikleri için, maksatlarını aşan ifadeler kullanmışlardır⁶⁶.

d) İlahî aşk sarhoşluğuna düştükleri için, şuursuzca sözler sarfetmişlerdir. Söyledikleri yanlış olsa bile, mâzur oldukları için, sorumlu değildirler⁶⁷.

e) Veli kişiler olduklarına, fakat İslâm'la bağdaşmayan kitaplarını okumanın haram olduğuna hükmolunur⁶⁸.

3. Bir kısım âlimler, sözügeçen tasavvufçuların gerçek durumları hakkında kesin bir bilgileri bulunmadığı gerekçesiyle, onların lehinde veya aleyhinde birşey söylememeği ihtiyata uygun görmüşlerdir.

4. Mezkûr tasavvufçuların durumunu tahlil edip ona göre bir sonuca varmanın uygun olacağını söyleyenler ki bunların başında, İbn Haldun (732-808/1332-1406) gelir. O'na göre tasavvufçular hakkında söylenecek sözler, onların dört durumu ile ilgili olabilir.

a) Nefsin kötü arzularıyla didişmek suretiyle sahip oldukları nefis muhasebesi ve irade hâkimiyeti gibi iç dünyalarında geliştirip yaşadıkları haller ki, bunların kötü olduğunu söylemek için bir sebep yoktur.

b) Keşif dedikleri yol ile metafizik sâhaya dair söyledikleri sözler ki, bunların çoğu müteşabihat kabilinden olduklarından, dine uygun sayılabilir.

c) keramet denilen alışılmış dışı davranış ve sözleridir ki, Ebu İshak İsfereini (ö.418/127) dışındaki Ehl-i Sünnet kelâmcıları, bunların İslâm'a uygun îtikad ve davranışta olanlardan meydana gelebileceklerini kabul ederler.

64) es-Suyûtî, Tenbihü'l-Gabi fi Tebrieti İbn Ârabî, vr. 2a.

65) a.mlf. a.y.

66) İbn Kemal, *er-Risaletü'l-Münire*, İst., 1289, s. 47.

67) A.mlf. a.y.

68) Krş. eş-Şa'ranî, Abdül-Vahhab, *el-Yevakit*, Mısır, 1317, s.3, 33, 53, 66; İbn-i Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, III., s. 294-95.

d) Şatahat denilen İslâm'a aykırı beyanları ki bu konuda insafılı davranış şöyledir: Eğer bu gibi sözleri söyleyenler duygu ve iradelerinden geçmiş (kendilerini kaybetmiş) kimseler olduğu gibi, itikad ve yaşayışları da İslâm'a uygun ise, mâzur sayılırlar ve maksadlarını aşan sözler söylediklerine hükmolunur. Ama eğer bu gibi sözleri söyleyenler, iradelerini kaybetmiş ve kendilerinden geçmiş kimselerden olmadıkları gibi, inanç ve davranışları da İslâm'a uygun değil ise, onların söylediklerinin yanlış olduğuna hüküm vermek gerekir⁶⁹.

5. Yukarıdakilerin dışında kalan bir görüş, hiçbir Ayırma girmeden tasavvufçuları Ehl-i Sünnet'ten sayan görüştür. Bu görüşte olanlardan biri olan muhammed Murtażâ ez-Zebîdi (1145-1205/1732-1690) şunları söylüyor: "Sünnet ve Cemaat Ehli denilince, bunlardan hadisçiler, Eş'arî ve Maturdî kelâmcılar ile sûfiler ve tasavvufçular anlaşılır. Bütün Sünnet ve Cemaat Ehli- aynı inanca götüren ilkelerde, sebep ve illetleri açıklamakta; kısaca, gidiş yollarında farklılık gösterebilir bile - Allah ve Peygamberler hakkında vâcip (gerekli), câiz (olabilir) ve müstahil (bulunamaz) olan nitelikler hususunda aynı görüştedirler. bu kanâat kuru bir iddia değil, enine boyuna yapılan araştırmalarla ortaya konmuş bir gerçektir. Hadisçilerin ilkeleri Kitap, sünnet ve İcma'a dayanır. Sünnet ve Cemaat Ehli'nin son temsilcilerinden biri olarak kabul edilen kelâmcılar iki büyük kola ayrılır ki, bu kollardan biri Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eşarî ve mensupları; diğeri de Ebû Mansûr Mâtürîdî (333/945) ve mensuplarıdır. Bunlar, yalnız akıl ile anlaşılabilir konularda yalnız aklın, yalnız nakil ile anlaşılabilir konularda yalnız naklin, bu iki alan dışında kalan konularda hem akıl hem de naklin bizi bilgiye götüreceğini ilke olarak kabul eder ve aklı, bilgiye götüren yollardan biri kabul etmekle felsefe ile birleşir, ancak vardıkları sonuçları nakil ile kontrol etmekle felsefeden ayrılırlar. Sünnet ve Cemaat Ehli'nin kollarından kabul edilen sûfiler ve tasavvufçular ise vicdan ve keşif ehli olup, başlangıçta kelâmcılar ile hadisçiler'in ilkelerini bilgi yolu olarak kabul etmekle birlikte, sonuçta keşif ve ilhamı da bilgi yollarından biri olarak alırlar. Ancak, yalnız iç tecrübeye dayalı olan vicdan, ilham ve keşif yolu ile meydana gelen bilgi, sahibine ait olup, başkasını bağlayıcı olamaz"⁷⁰

Bu açıklaması ile Zebdî büyük bir iyi niyet sergileyerek, âdetâ İslâmı bütün cep-heleri (akıl, nakil ve vicdan cepheleri) ile ele almış gibi gördüğü mezkûr üç ilmin mensuplarını -bütün iç ayrılıklarına rağmen-birbirini tamamlayan veya öyle olması gereken üç kardeş gurup olarak göstermek istemiştir.

69) Bkz. İbn-Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, tarihsiz, s. 473-75.

70) Bkz. ez-Zebîdi, *İttihafüs-Sade*, tarihsiz, s. 2, 6, 7, 16.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'an'a ve sahih hadislerle açıkça aykırı olmayan sūfilik ve tasavuf mensupları Ehl-i Sünnet'in itikadî ve amelî mezheplerinden biri içerisinde yer alırlar. Sūfî ve tasavufçulardan bâzılarının görüşleri kur'an'ın ve sahih hadislerin beyanlarına uymamaktadır. Bunlar hakkında lehte, aleyhte ve ortada olmak üzere farklı üç görüş ortaya konmuştur. Bu değerlendirmeleri yapanları; İslâm'a bağlı olanlar, İslâm dışındaki dinlerden birine bağlı olanlar, eklektikler ve dinlerden bağımsızlar olmak üzere dört ana gruba ayırabiliriz. İslâm'a bağlı olanlar her konuda olduğu gibi, bu konuda da varılacak sonuçları kur'an ve sahih sünnet ile kontrol eder ve buna göre bir ayıklama yaparlar. Bu, gayet tabiidir. Önemli olma, bunu yaparken itidalden ayrılmamaktır.

Sūfilik ve tasavvufun meydana gelişinde İslâm dışından muhtelif oranlarda etkilerin olduğu, kanaatimizce, muhakkaktır. Yine bizce muhakkak olan bir şey daha var ki o da İslâmî ölçülere uygun bir tasavvufun da olduğudur. Buna sūfilik veya tasavvuf adının konması, diğer İslâmî ilimlere verilen adlar gibi, tamamen sun'îdir. İslâm'a bağlı olma iddiasını taşıyan her ilim, O'nun bir cephesine daha çok ağırlık vermekle diğerlerinden ayrılabilir, temel ortak paydalarda bunlar arasında bir ayrılık yoktur ve olmamalıdır. Gerçek İslâmî ilimlerde maddî ve manevî yönleriyle insanın saadeti esastır. Bu bilimlerin hiç birinde milleti ve memleketi geri bırakmak; İslâm'a mensup olanlar arasında millet, vatan ve ilim bölücülüğü yapmak ve huzursuzluk çıkarmak gibi durumlar sözkonusu olamaz.